

François Recanati: *Philosophie du langage (et de l'esprit)*

Paris, Gallimard 2008, 265 s.

Publikácia François Recanatiho z roku 2008 je jednou z mála po francúzsky písaných publikácií tohto autora a predstavuje akúsi esej o skúmaní významu, obsahu jazykového výrazu (či neskôr s ním spojenej mentálnej reprezentácie, myšlienky). Predmet takého skúmania predstavuje zložitý problém, ak ho chceme riešiť so všetkými z neho vyplývajúcimi dôsledkami. Recanati však ľahkým esejistickým štýlom prístupným širšej filozofickej verejnosti predostiera „ľahkú“ argumentáciu v prospech svojej sémantickej koncepcie. To, či je práve taký prístup k natoľko zložitej a jednotne neriešenej problematike skutočne vhodný, sa ponecháva na mienku čitateľa. Ospravedlnením a vysvetlením by mohol byť fakt, že po viacerých anglicky napísaných a publikovaných prácach, vďaka ktorým sa Recanati zaradil medzi uznávaných autorov v anglofónnom svete filozofie jazyka a zároveň sa stratil z povedomia tvrdohlavých frankofónnych čitateľov odmietajúcich učiť sa po anglicky, sa na francúzsky trh vracia s touto publikáciou, ktorá má francúzsky čítajúcich čitateľov oboznámiť s výsledkami jeho vo svete uznávanej práce za posledné roky. Táto kniha, ako sám píše, má byť prijateľná čo najširšiemu publiku, práve s ním stratil kontakt publikovaním v angličtine. S víziou takého zámeru však zrejme dochádza k zníženiu kvality na strane pádnosti argumentácie, konkrétnosti a precíznosti formulácií.

Recanatiho kniha predstavuje akúsi cestu skúmania toho, čo jazykové výrazy znamenajú. Prvým pokusným zastavením na tejto ceste je skúmanie možnosti explikácie významu jazykových výrazov ako ich referentov. Znamenáť tu teda pre jazykové výrazy znamená referovať na nejaký mimojazykový objekt. Druhým pokusným zastavením je explikácia pojmu znamenáť pojmom byť spojený s nejakou mentálnou reprezentáciou. Tretím, a podľa Recanatiho tým úspešným zastavením či vlastne cieľom celého úsilia, je pragmatický prístup k tejto otázke, kde znamenáť pre jazykový výraz znamená hrať dištingtívnu úlohu v spoločenskej činnosti, akou je komunikácia. Autor nám ponúka akýsi úvod do riešenia súčasných filozofov jazyka a v kontraste s nimi svoje riešenie, ktoré by sme mohli zahrnúť pod termín *pragmatická sémantika*.¹ Recanatiho cieľom je nájsť odpoveď na otázku, čo je významom, t. j. obsahom jazykových výrazov. To však nie je všetko. Táto odpoveď by mala byť dostatočne všeobecná na to, aby sa dala použiť nielen v prípade jazyko-

¹ Sám Recanati používa tento termín.

vých výrazov, ale aj myslenia. Podľa Recanatiho totiž filozofia jazyka a filozofia mysle tvoria neoddeliteľný celok, slovo bez mentálneho obsahu, ktorý sa s ním spája, nie je ničím, nemá význam, a pre objasnenie sémantických fenoménov musíme zájsť do oblasti analýzy mentálnych obsahov. Jazyk a myseľ majú mnoho spoločného a psychológia predstavuje dôležitý prístup pri skúmaní jazyka. Jazyk a mentálne majú ďalší spoločný bod: obsah jazykovej výpovede závisí od kontextu výpovede, a podobne aj obsah myšlienky je závislý od kontextu. Analógia jazyka a myšlienky má však svoje hranice, ako zdôrazňuje Recanati, dostaneme sa k tomu neskôr.

Prejdime k stručnému prierezu a predstaveniu hlavných problematik knižky. V prvej časti s názvom *Sémantika a referencia* sa autor venuje teóriám referencie. Stručne charakterizuje vybrané aspekty systému Fregeho, Carnapa, ale aj Milla, Kaplana, Priora, poukazuje na podobnosti a odlišnosti týchto systémov a vysvetľuje rôzne referenčné pojmy ako denotácia, designácia, extenzia, predikatívna a designatívna funkcia výrazu, atď. Táto časť má za úlohu na jednej strane uviesť čitateľa do problematiky sémantických a referenčných vzťahov cez vybraný prierez systémov a na druhej strane konštatovať a ukázať, prečo nemožno explikovať obsah jazykových výrazov tým, čo reprezentujú, ich referentom. Autor síce zdôrazňuje, že funkcia slov reprezentovať veci je v procese určovania obsahu slov veľmi dôležitá a netreba ju podceňovať, určovanie obsahu slov sa však nemôže redukovať iba na priradovanie referentov slovám.

V druhej časti s názvom *Sémantika a použitie* sa Recanati venuje prístupu, ku ktorému inklinuje a ktorý je predmetom jeho pragmatickej sémantiky. Obsah jazykového výrazu je v podstatnej miere daný použitím, funkciou, úlohou, ktorú tento výraz zohráva v jazykovej praxi. Tento pragmatický prístup je inšpirovaný Wittgensteinom a dať význam nejakému výrazu znamená podľa Recanatiho zistiť jeho použitie, funkciu. Rozlišujeme tu teda obsah a funkciu, kde funkcia má prioritu pred obsahom, ktorý od nej závisí. V niektorých prípadoch, ako sú indexické výrazy, priradiť nejakému výrazu funkciu znamená priradiť mu nejakú vec alebo stav vecí. Indexický výraz niečo designuje, ale primárne má v jazykovej praxi istú funkciu. Spojenie s objektom, ktorý výraz designuje, závisí od tohto primárneho priradenia nejakej funkcie výrazu, čo dáva výrazu obsah. Ďalej, veta „Sneh je biely“ má za funkciu tvrdiť, že sneh je biely. Tento akt tvrdenia má sám obsah, je ním to, čo sa tvrdí, t. j. fakt, že sneh je biely. Veta sa spája so stavom vecí, ktorý reprezentuje, nepriamo, prostredníctvom funkcie, ktorá je jej priamo priradená – funkcie tvrdiť, že sneh je biely. Veta takto v istom zmysle „dedí“ obsah rečového aktu, s ktorým sa spája. Aj keď nejaký výraz nemá referent, všetky výrazy majú svoju úlohu, funkciu, svoje použitie, čo podľa autora predstavuje jeden z argumentov v prospech pragmatického a v neprospech referenčného prí-

stupu. Pragmatický prístup subsumuje referenčný prístup bez toho, aby podceňoval jeho dôležitosť, ale aj bez toho, aby sa ne neho redukoval, ako sme si spomínali.

Máme tu zatiaľ rozlíšené dve veci: obsah a funkciu (úlohu, použitie), obsah sa niekedy stotožňuje s referentom (indexické výrazy). Funkcia výrazu pridelí obsah, ale sama tým obsahom nie je. Výraz však má aj iný obsah. Tento je akýmsi schematickým, neúplným, doslovným obsahom výrazu, ktorý získavame na základe lingvistických pravidiel. Bez kontextu použitia, v ktorom sa výrazu s lingvistickým obsahom pridelí nejaká funkcia, nevieme určiť úplný obsah daného výrazu (hovorme o pragmatickom obsahu alebo význame) a jeho referent. Máme tu teda lingvistický obsah, ktorý má výraz sám osebe a ktorý mu dodáva lingvisticky chápaná sémantika. Ten je neúplný a nevieme iba na základe neho určiť referent výrazu. V prípade viet ide o schematický obsah, ktorý nepredstavuje propozíciu. Výrazu s lingvistickým obsahom pridelíme na základe kontextu použitia nejakú funkciu. Táto funkcia výrazu s lingvistickým obsahom pridelí výrazu jeho plný obsah, pragmatický význam. Vetám sa takto pridelí propozícia a až na tejto úrovni je možné priradiť jej nejakú pravdivostnú hodnotu. Pragmatická sémantika vychádza z lingvistickej sémantiky, ale k výslednému významu výrazu sa dostávame pomocou pragmatiky. Sémantika takto predpokladá pragmatiku a nie naopak, ako uvádzajú tradičné sémantické koncepcie. Recanatiho pragmatická sémantika zahŕňa nielen úroveň sémantiky, ale aj použitia a referencie. Neskôr zistíme, že má svoju moc aj nad oblasťou mentálnych reprezentácií.

S týmto ponímaním sémantiky sa nevyhnutne spája kontextualizmus. Každý výraz je podľa Recanatiho a radikálnych kontextualistov, ku ktorým sa Recanati zaraďuje, citlivý na kontext, bez ktorého zohľadnenia nemožno určiť jeho úplný obsah. Tento obsah je nielen obsahom použitého výrazu, ale aj celého rečového aktu, a všeobecnejšie, obsahom nejakého konania. Toto konanie zahŕňa správanie racionálne mysliaceho účastníka komunikácie, jeho myšlienky, presvedčenia a túžby. Kontext teda neovplyvňuje iba pragmatický obsah výrazu, ale aj obsah konania a obsah mentálnych reprezentácií účastníkov komunikácie. A vskutku, ambiciózny prístup autora nadobúda rozmer sveta, jazyka, mentálneho, a vôbec.

Tretia časť s názvom *Sémantika a mentálna reprezentácia* sa venuje priamo mentálnym reprezentáciám. Mentálne reprezentácie, podobne ako lingvistické reprezentácie (jazykové výrazy), majú obsah. Majú teda sémantiku a navyše majú podľa autora aj syntax. V myšlienke tak vieme rozoznať jej zložky, ktoré majú obsah a nazývajú sa pojmi, a spôsob, akým sú tieto pojmy v myšlienke organizované. Pri svojej analógii mentálnych a lingvistických reprezentácií Recanati dochádza k zarážajúcemu tvrdeniu. Podľa neho majú

mentálne reprezentácie istú kompozičnú sémantiku, sémantiku, akú nechce dopriať lingvistickým reprezentáciám, keďže pragmatický význam zloženého výrazu by potom nebol určený iba pragmatickými významami jeho zložiek, ale aj kontextom, v ktorom by sa tento výraz použil. Došlo by tak k porušeniu princípu kompozicionality, preto ho na úrovni pragmatickej sémantiky výrazov neuznáva. Ako však vykorčuľovať z tejto situácie? A výraz vykorčuľovať je tu na mieste. Recanati inšpirovaný Fodorom totiž tvrdí, že obsah slovám napokon dáva ich spojenie s pojmami, ktoré majú sami obsah, a slová takto dedia obsah pojmov, s ktorými sa spájajú. Sémantika preto postupuje v dvoch etapách: v prvej „prekladovej“ etape sa jazykovým výrazom pridelujú mentálne reprezentácie; v druhej „psychosémantickej“ etape sa mentálnym reprezentáciám pridelujú sémantické obsahy, ktoré slová spojené s týmito mentálnymi reprezentáciami dedia. Pri určovaní pragmatických významov výrazov tak robíme akúsi okľuku cez mentálne reprezentácie, čo podľa autora umožňuje neuznávať princíp kompozicionality na jazykovej úrovni, ale uznávať ho na úrovni mentálnych reprezentácií. Vyslovenie vety v počúvajúcim účastníkovi komunikácie evokuje určitú mentálnu reprezentáciu, tá však nie je doslovným prekladom vety do jazyka myšlienok, ale sa expanduje, keďže obsahuje zložky dané kontextom, ktoré nie sú súčasťou vety. Veta „Prší“ tak obsahuje aj mentálnu reprezentáciu miesta, ale zložka, ktorá by tento obsah vyjadrovala, sa na úrovni jazyka – danej vety – nenachádza. Význam mentálnej reprezentácie, a tým aj pragmatický význam vety, s ktorou sa táto mentálna reprezentácia spája, je v plnej miere derivovateľný od významu zložiek danej mentálnej reprezentácie. Nie je však derivovateľný z danej vety. Takže keď postupujeme zhora od mentálnej reprezentácie, princíp kompozicionality tu platí. Na spodnej úrovni jazyka ho však už uznávať nemôžeme. Poďme teda ešte raz zospodu. Ak tomu správne rozumieme, pre jazykový výraz na základe istých sémantických pravidiel dostávame schematický lingvistický význam. Funkcia daného výrazu použitého v nejakom kontexte nám dá pragmatický význam daného výrazu. Máme tu pre daný výraz už dva významy. Tento pragmatický význam by tak mal byť totožný s obsahom mentálnej reprezentácie, ktorý sa výrazu okľukou cez mentálne reprezentácie prideluje. Pragmatický význam výrazu je bohatší ako sémantický význam výrazu, vďaka zohľadneniu kontextu obsahuje zložky, ktoré sa v jazykovom výraze samom nenachádzajú. Myšlienky sú však tiež formulované v istom jazyku, jazyku mentálnych reprezentácií, ten už zložky týkajúce sa kontextu zahŕňa a štruktúra výrazu jazyka mentálnych reprezentácií, ktorým sa vyjadruje obsah danej mentálnej reprezentácie, by podľa všetkého mala zodpovedať štruktúre obsahu danej mentálnej reprezentácie či pragmatickému významu jazykového výrazu, s ktorým sa spája. Možno tak povedať, že v druhej časti sa nachádza jazyková verzia Recanatiho pragma-

tického prístupu, zatiaľ čo tretia časť obsahuje mentálnu verziu jeho pragmatického prístupu.

Reprezentovať (znamenat') je podľa Recanatiho skutočný vzťah, ktorý musí mať skutočné, nielen imaginárne argumenty. Čo teda pre jazykový výraz znamená „znamenat'“, ako explikovať pragmatický význam jazykového výrazu? Recanati týmito slovami načrtáva ďalšie problematiky tejto časti. Napriek tomu sa po jej prečítaní o explikácii významu výrazu nič nedozvedáme. Recanati sa tu venuje vzťahu reprezentovať (ktorý chápeme ako vzťah znamenat', ale aj širšie) a argumentuje v prospech jej relačného charakteru. Čo sa však nachádza na mieste argumentu pre reprezentovanú vec nevieme, a ani sa nedozvedáme. Mentálna reprezentácia reprezentuje (znamená) nejaký obsah sama osebe. Jazyková reprezentácia má tiež nejaký obsah, ale nie sama osebe. Tento obsah sa derivuje tým, že účastníci rečového aktu mu pridelujú nejakú funkciu. Môžu tak urobiť, môžu jej pripísať nejaký obsah, význam, na základe toho, že sami majú primárnu a nesprostredkovanú schopnosť reprezentovať, majú svoje mentálne reprezentácie. Isté je, že vzťah „znamenat'“ je pre jazykový výraz veľmi komplikovaný vzťah s množstvom argumentov.

Štvrtá a posledná časť knihy sa vracia k otázkam referencie, stále z hľadiska perspektívy vyššie naznačeného prístupu. Vzťah medzi reprezentujúcim (jazykom a mentálnym) a reprezentovaným (v tomto prípade svetom) musí byť skutočný a byť medzi skutočne koexistujúcimi objektmi, inak zostáva zahmlený a príliš mysteriózny. Jazyk a myšlienky, ktoré reprezentujú svet, tak môžu robiť vďaka tomu, že sa vo svete nachádzajú, majú tam svoje miesto a plnia tam istú svoju úlohu. Autor tak stále potvrdzuje prepojenie troch podstatných oblastí: sveta, jazyka a mysle. V tejto časti uvádza tiež kauzálne referenčné teórie poslednej štvrtiny 20. storočia, s ktorými sa stotožňuje.

V tejto knihe by sa dalo polemizovať s mnohými tvrdeniami. Či už ide o nevysvetlenie dôležitých pojmov, ako je kontext, propozícia, význam, atď., čo nie je otázka obmedzujúca sa iba na túto publikáciu, ale problém pretrvávajúci v tejto orientácii filozofie jazyka. Kniha je určená širšej verejnosti, kedy očakávame zjednodušenie prezentácie problematiky, autor však má túco používa viaceré termíny pre totožné veci. Vyjadruje sa voľne, takmer naratívne, čo vedie k nepresnosti vyjadrovania a neostroti pojmov. Odhliadnuc od materiálu a spôsobu výstavby jeho teórie, už na úrovni exaktnosti vyjadrovania vidíme trhliny. Nedostatok konkrétnosti, účelovo volené nepádne príklady, príliš voľná argumentácia. Takto predstavená koncepcia v mnohom pripomína ambiciózne vysoko stavaný domček z karát.

Barbora Geistová Čakovská